

DEBAT

*Comunicacions d'Antoni Virgili,
Antoni Furió i Ferran Garcia, i Enric Guinot*

J. Portella:

Antoni Furió ha fet referència a unes dades de Jean Bisson sobre les dimensions de les «proprietats» agràries a la Mallorca del segle XIII, que vaig utilitzar en la comunicació al *I Col·loqui d'Història Agrària*, matisant-ne la lectura. Bisson, tot i que a partir del *Repartiment* calcula una extensió mitjana superior a les 70 Hes., acaba afirmant que hi predominava la petita i mitjana propietat. Doncs bé, a la mateixa distribució estadística s'hi llegeix que un 16 % dels nous pobladors posseïen el 47 % de les terres i, per consegüent, també se'n podia deduir l'existència d'un sector considerable de grans propietats.

Més tard m'he adonat que la qüestió estava mal plantejada, perquè no es tracta de grans, petites i mitjanes propietats, sinó de dominis senyorials i d'alous. Obviament, la diferència és bàsica, tant per a la definició del sistema social instaurat a Mallorca –sens dubte, feudal–, com per a entendre l'economia camperola, que amb l'arribada de pobladors s'estructura en petites explotacions, generalment emfitèutiques.

Una vegada feta aquesta precisió, volia preguntar a l'Antoni Virgili com s'estableixen els colons a Tortosa, és a dir, si els pagesos tenen les terres per franc alou o bé els senyors i aloers fan establiments i subestabliments.

A. Virgili:

Probablement el cartulari que he estudiat no és pas una font d'informació prou completa sobre les formes de colonització efectiva del territori ebrenc per part de la pagesia, però segur que el comte reparteix la seva porció i la catedral fa establiments. ¿Fins a quin punt s'organitzen diversos nivells de dependència emfitèutica? De moment encara no ho sé. En canvi, he pogut comprovar que s'exigeixen unes rendes molt elevades als pagesos (fins a 1/3 de la collita de cereals) i els senyors es reserven monopolis, com ara el de construcció i explotació de molins. D'altra banda, la catedral explota directament les terres dedicades a la vinya, olivera, fruiters, horta, etc., és a dir, a conreus especulatiu, fàcilment monetitzables a través del comerç. Potser hi fa treballar esclaus o *exaricos*, però no ho sabem amb certesa.

M. Barceló:

Jean Bisson no tan sols fa una mala lectura del quadre estadístic elaborat a partir del llibre del *Repartiment*, sinó que només treballa amb un terç de les alqueries i rafals de l'illa, tot pensant que es tracta del total. De fet, les xifres més aproximades a la realitat són les que Àngel Poveda va publicar a *Awraq*: 83 Hes. de mitjana per a les alqueries i unes 47 Hes. en el cas dels rafals.

De tota manera, si plantegem la comparació de les estructures agràries d'abans i després de la conquesta d'acord amb l'extensió de les explotacions, probablement s'arribarà a un atzucac. Per exemple, ¿com s'interpreta l'existència d'alqueries musulmanes de 250 Hes., o bé que altres de tipus mitjà tinguin 82 Hes.?

He arribat a pensar que no es tracta d'explotacions agràries *stricto sensu*, sinó més aviat de territoris d'ocupació, molt semblants als que descriu al-Bākri pel Magreb del segle XI, és a dir, amb una distribució col·lectiva de les tasques agrícoles entre un conjunt d'unitats gentilícies. Això perd sentit immediatament després de la conquesta; els catalans no ho entenen i comencen a fragmentar. Aquí, per cert, voldria cridar l'atenció sobre la tendència del feudalisme a reduir les unitats de treball, com a mínim fins a escala familiar. És per aquest motiu que les àrees assignades cada vegada són més petites –fins a mitja hectàrea, en el cas de Pollença–, la qual cosa resultava impossible en el territori musulmà anterior.

En definitiva, doncs, no s'hauria de seguir la pista de les explotacions, sinó la de les unitats de treball. Que les unitats de treball musulmanes fossin més grans s'explica pel fet d'ésser més coordinades. En canvi, el feudalisme trenca l'organització comunitària de la producció social i individualitza la renda per famílies, les quals amb un utilatge rudimentari difícilment poden conrear més de cinc, sis o set hectàrees de terreny.

Finalment, deixeu-me aprofitar l'avinentesa per reclamar una major comunicació entre els historiadors que treballen sobre l'expansió feudal a la Catalunya nova, al País Valencià i a les Illes. Les nostres experiències haurien d'ésser contrastades regularment, perquè en realitat estudiem una mateixa història: la destrucció de Sharq al-Àndalus i la formació dels Països Catalans.

A. Furió:

Comparteixo l'opinió de Miquel Barceló respecte a la necessitat de contrastar regularment els resultats de les nostres investigacions. Serà l'única manera de superar la dislocació regionalista de la història dels Països Catalans.

Quant a l'extensió de les explotacions, és a dir, de les unitats d'explotació camperola, alguna vegada s'han produït errors fenomenals. Per exemple, en l'estudi de Torres Fontes sobre el *Repartiment* de Múrcia es parla d'explotacions superiors a les 300 hectàrees. Recordo, en concret, el cas d'un humil repobrador procedent de València, Ato Matoses, que va a Múrcia i és dotat amb 320 hectàrees de terreny, força més de l'extensió que rebrà l'infant D. Juan Manuel en les particions castellanques. Com s'explica això? És molt fàcil: s'ha aplicat l'equivalència de les *yugadas* castellanques a les *jovades* de la zona repoblada per valencians. Si fem la conversió pertinent ens resulta una explotació de 3 hectàrees, que està prou bé en el context de la colonització catalana.

En fi, deixant l'anècdota, em sembla ben significatiu que moltes de les explotacions valencianes tinguin nou o deu hectàrees a mitjan segle XIII i només tres, quatre o cinc el segle XV, quan ja constatem l'existència d'una multitud de parcel·les minúscules. També és veritat que el conreu de l'arròs justifica la fragmentació d'algunes parcel·les, perquè fent-les quadriculades i menudes es distribueix millor l'aigua; però, en general, l'esmicolament parcel·lari obeeix a particions successives d'explotacions familiars. Tot això és fonamental per a entendre el funcionament i l'evolució de l'economia camperola.

F. Garcia:

De tota manera, a vegades també es produeix una certa reconstrucció parcel·laria i l'ampliació de les explotacions en el sistema feudal. Pensem, per exemple, en els *apoderamenti* italians dels segles XIV i XV, que es fan en territoris dominats pel capital urbà, però són essencialment feudals.

P. Guichard:

Quant a les explotacions, em sembla que cal distingir tres coses diferents: els lots de colonització en el moment de la conquesta, la quantitat de terra concedida a cada *miles* i la dels colons que no són nobles.

A València, les quantitats que es donen en el *Repartiment* són les següents: entre tres i sis jovades per als colons no nobles, simplement lliures, i de nou a deu jovades per a cada *miles*. Tanmateix, no estem pas segurs que hi hagués correspondència entre aquests lots de colonització i les explotacions de base a les quals s'aplicaran una certa força de treball i un cert nombre d'instruments tècnics. No hi ha cap correspondència a nivell dels *milites*, i tampoc n'estic gaire convençut pel que fa als lliures que no són nobles. En el cas murcià, per exemple, la diferència entre lot de colonització i explotació és evident. Hi ha una certa quantitat de terra que es dona en *tahubias*. Aquestes *tahubias*, en el sistema fiscal musulmà, s'evaluen en *alfabas* segons la seva rendabilitat, i les *alfabas* són variables. Així, quatre *tahubias* poden valer deu *alfabas* o tres *alfabas*, i aquestes *alfabas* corresponen en principi a la renda que l'Estat cobra sobre les terres en qüestió. És a dir, es considerava que una terra de tantes *tahubias* tenia una rendabilitat anual de tantes *alfabas*, i pagava tants dinars. Era aquesta renda la que es donava als colons. Per tant, no hi havia cap relació entre explotació i lot de colonització. Em plantejo, doncs, si a València els lots de colonització corresponen veritablement a explotacions petites o mitjanes. I, en tot cas, dins el quadre de l'època cristiana, el problema de què és una explotació mitjana també resulta igualment important.

A Mallorca, segons els documents publicats per Miquel Danús a les actes del *Xè Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, hi ha contractes de colonització amb colons que permeten copsar quines podien ésser les dimensions d'una petita explotació. Per exemple, Nunó Sanç, comte del Rosselló, concedeix dues jovades (22 Hes., atès que la jovada balear és tres vegades més gran que la valenciana), un parell de bous, el carro i l'arada a un cristià i la seva dona. Hom té la impressió que es tracta d'una cèl·lula de base. Si hi ha un sistema de guaret biennal, això faria que es retrobés la identitat inicial de la jovada, entesa com la terra conreable per un pagès o un matrimoni de pagesos en un any normal, capaç de permetre la supervivència de la cèl·lula de base i el pagament de la renda. En aquest cas, la renda era molt elevada, perquè consistia en la meitat del producte.

M. Barceló:

Un dels avantatges de comptabilitzar en termes d'unitat de treball és evitar errors abusius, com ara confondre el reagrupament de tinences que pot fer el capital comercial amb un creixement de les unitats de treball, és a dir, confondre el «propietari» amb els que treballen la terra. Perquè una família camperola normalment no pot treballar més de 6, 7 o 8 Hes., per molt que el «propietari» vagi reagrupant parcel·les. El feudalisme no permet l'existència d'unitats de treball regularment superiors a la unitat familiar, atès el nivell tècnic i les demandes estrictes del sistema. La tendència és a reduir o assegurar la unitat de treball a escala familiar.

Encara una darrera consideració. Algú ha dit que les explotacions agràries han d'ésser suficients per a permetre la reproducció de la unitat de treball. Això no és cert, sinó molt parcial. Les explotacions agràries divideixen el seu producte entre la reproducció dels camperols i la reproducció dels senyors. Per consegüent, les unitats de treball camperoles no són pas autònomes en absolut, gairebé no decideixen res; el seu treball és determinat des del principi per tal

d'assegurar el funcionament regular del sistema, no pas el benestar i la felicitat dels camperols.

A. Furió:

Pierre Guichard té tota la raó quan suggereix la necessitat de diferenciar donacions i explotacions, però el problema és que moltes vegades no tenim l'extensió de les explotacions i desconeixem les tècniques agràries utilitzades, com ara les terres que es dediquen al guaret. En alguns casos, tanmateix, la coincidència entre donació i explotació gairebé és segura. Pensem, per exemple, en les concessions senyoriales de terres a un grup de pobladors i llurs famílies, que es desplacen i s'arrelen en el lloc de destí, on treballen directament explotacions de 3, 4 ó 5 jovades.

J. Portella:

En general, a Mallorca s'acaba produint una gran diferència entre els lots de colonització –d'unes 70 o 80 hectàrees d'extensió mitjana– i les explotacions agràries posteriors. Només cal tenir en compte que moltes vegades es fan 3 o 4 trossos d'una porció ordinària del *Repartiment*, i encara després alguns d'aquests trossos es fragmenten novament per a subestablir-hi altres pobladors.

En el País Valencià, per cert, ¿a partir de quines fonts documentals s'han obtingut les extensions mitjanes de les explotacions fins al segle XV?

A. Furió:

Per al segle XV hem utilitzat capbreus, que permeten reconstruir les explotacions sumant les diferents parcel·les declarades per cada pagès. En aquest cas, les xifres són molt segures.

Respecte al segle XIII, les fonts documentals són sobretot el Llibre del Repartiment i les cartes de població. A Sueca, per exemple, hi ha una carta de població de l'any 1245, anterior al *Repartiment*, i he comprovat que els resultats d'ambdues fonts són molt semblants.

S. Solé:

Em crida l'atenció que els manuals d'història d'Espanya, per exemple, parlen de les invasions dels celtas, romans, visigots, àrabs, etc., però quan es tracta de l'expansió feudal substitueixen les paraules «colonització» i «invasió» per «re poblament» i «reconquesta». El terme mateix de «repartiment» podria fer pensar que aquelles terres eren buides, sense població autòctona.

En fi, també volia demanar a Antoni Furió i Ferran Garcia, que parlaven de terres en franc alou, si això és una repetició pleonàstica per reforçar el caràcter franc de l'alou o bé hi havia alous que no eren francs.

A. Furió:

Efectivament, són conquestes i no reconquestes. Però els termes «re població», «poblament» i «repartiment» ja són una altra història, perquè es produeix l'ocupació d'unes terres per part de nous pobladors, i no pas tan sols la dominació política d'una zona o d'un país; d'altra banda, la terra es reparteix, s'adjudica a cadascun dels que participen en la conquesta i colonització. No em sembla pas que aquests termes impliquin cap mena de manipulació històrica, com a mínim si es fa explícita la violència prèvia o simultània de tot aquest procés.

P. Guichard:

El repartiment es produeix, en efecte. També és molt probable que quan el rei o els senyors concedeixen tres o quatre jовades, ho facin amb la idea de constituir una explotació feudal familiar de colonització. Amb tot, és curiós que els lots de colonització assignats als colons cristians tinguin gairebé la mateixa extensió a les zones despoblades i als indrets poblats encara amb musulmans que treballen les terres. Em pregunto com s'explica això. Que no compta el valor del treball musulmà? És un problema que no es planteja, tot i que apareix arreu de la zona valenciana. Hi ha milers de donacions de terres, però gairebé mai ningú no es preocupa de la força de treball que s'hi aplicarà.

Una altra qüestió que també volia comentar és l'ús del terme «reconquesta». Sé prou bé que comporta una càrrega afectiva i ideològica, però és còmode, i alguna vegada fins i tot resulta útil. Acabo de publicar un capítol a *La història dels espanyols*, preparada per Bennassar, en la qual m'han fet canviar sistemàticament tots els passatges on utilitzava el terme «conquesta» en lloc de «reconquesta» o «conquesta cristiana», perquè –segons deien– a fora de la Península provoca confusions. Això planteja un problema de vocabulari com el de la paraula «Levante», per exemple, que és còmode, però molt mal rebuda a València. Com es poden designar les terres compreses entre Tortosa i Múrcia, sense utilitzar el terme «Levante»? No les podem pas anomenar *Sharq al-Andalus* si parlem amb gent que no sap de què es tracta, ni tampoc Regne de València o País Valencià. No es pot utilitzar cap altre expressió que aquella tan general de «Levante». Així, doncs, crec que moltes vegades ens veiem obligats a utilitzar termes carregats de tot un complex efectiu i ideològic, però que resulten còmodes. Tanmateix, cal emprar aquests termes d'una manera neutra i buidar-los de contingut ideològic, potser dient-ho d'una vegada per totes, perquè és un problema molt molest i es planteja contínuament.

A. Furió:

És molt difícil utilitzar aquests termes d'una manera neutra, com proposa Pierre Guichard. El terme «reconquesta» és confusionari per definició i, a més, porta una càrrega ideològica molt forta. Amb «Levante» ens trobem amb un cas en certa manera semblant, perquè es defineix en contraposició a un ponent situat al centre de la península. El «Llevant» dels catalans es troba des de sempre a l'altre extrem de la Mediterrània, i al País Valencià més aviat som de ponent.

M. Barceló:

A hores d'ara, ja sabem tots que no té cap justificació històrica possible continuar parlant de l'«Espanya musulmana» i de la «reconquesta», però, per desgràcia, encara és còmode políticament. Per tant, mentre aquí fem esforços per utilitzar els mots adients i impedir les manipulacions ideològiques a través del llenguatge, pregaria als amics francesos que ens oferessin la seva col·laboració. Haurien de dir als seus editors que això de «l'Espagne musulmane» és una contradicció de termes, «l'Espagne catalane» una expressió inexacta, i, posats a fer, que el «descobriment» d'Amèrica és patètic, perquè es tracta d'una invasió. En definitiva, doncs, els agrairiem de debò que ens ajudessin a implantar la racionalitat i la higiene intel·lectual.

P. Guichard:

És evident que quan hom s'adreça a un públic «il·lustrat» –tant si és català, com francès o anglès– es poden utilitzar els termes adequats per a una descripció

precisa de la realitat (el terme *al-Andalus* en un article destinat a especialistes, posem per cas). Ara bé, si ens adrecem al «gran públic», aleshores ens veiem obligats a servir-nos d'un llenguatge que pugui ésser comprès amb facilitat. Sóc plenament conscient dels problemes que planteja el terme «reconquesta», però també sé que un editor no ho entén pas. Cal, doncs, intentar d'equilibrar la necessitat de fer-se comprendre i la necessitat de precisió rigorosa en l'ús del vocabulari.

J. Portella:

Pel cas de Mallorca, no hi ha cap mena de dubte que el terme «repoblació» s'utilitza amb propietat: calia poblar novament l'illa, perquè després de la conquesta gairebé no hi quedava ningú del país. L'expulsió, és a dir, l'emigració forçada dels musulmans va ésser massiva, sobretot cap a Menorca i el nord d'Àfrica. En canvi, al País Valencià, de moment hi va romandre una bona part de la població autòctona. Per tant, aquell model de transició en tres fases que proposaven Antoni Furió i Ferran Garcia el País Valencià (permanència dels autòctons musulmans, trencament de la coexistència, etc.) no és adequat per al cas de Mallorca.

D'altra banda, voldria plantejar una altra qüestió. S'ha dit que en el segle XIII la major part de la pagesia del País Valencià era franca i lliure, o almenys que tenia terres en alou franc. Em pregunto, doncs, ¿quan s'hi introdueix l'emfiteusi, que és una gran eina de control i explotació de la pagesia? A Mallorca, per exemple, els senyors i aloers estableixen tan aviat com poden les porcions del *Repartiment* a nous pobladors en règim emfitèutic o similar, de manera que les preteses llibertats i franqueses de la pagesia –tan magnificades per la historiografia tradicional– resulten aviat inexistents o molt esquifides.

A. Furió:

En general, només són franques les terres que el rei concedeix en els primers moments de la colonització, i encara es van reduint sota la pressió senyorial. La prova és que aviat hi ha terres franques i terres censals en una mateixa explotació.

F. Garcia:

L'alou franc és una propietat lliurada al pagès que se'n va a poblar el país; no comporta cap mena de servitud i es pot alienar, dividir, transmetre per herència, etc. Però si a les terres de reialenc es concedeixen propietats, per què es produeix una repoblació massiva de les senyories? I encara una altra pregunta: per què hi ha moviments migratoris, fins i tot de mudèjars, des del reialenc cap als sectors senyorials? Potser tot plegat s'explica pels desnivells fiscals existents entre ambdues zones, perquè els senyors laics i eclesiàstics exigeixen censos, però al reialenc es paguen peïtes veïnals o comunals, les imposicions de les batllies locals, etc.

També és evident, sens dubte, l'erosió progressiva de les terres de reialenc, usurpades per les senyories laiques i sobretot eclesiàstiques.

En fi, segurament el període clau d'aquest doble procés és el de finals del segle XIII i principis del XIV, però encara no en sabem gaire res.

E. Guinot:

Quan parlava de terres franques dins les senyories em referia a les que no pagaven censos, tot i que fossin donades en emfiteusi. A la zona del Maestrat, per exemple, els senyors no imposaven censos als camperols que establien durant la primera onada de repoblació; per aquestes terres només es pagava el delme. En canvi, més al sud del País Valencià, les terres sempre s'estableixen a parts de fruits, amb censos en metàl·lic o en espècie. Inicialment, doncs, la situació és molt diversa.

R. Soto:

Potser la darrera intervenció de Jaume Portella deixava sobreentendre que a partir de la conquesta catalana havia desaparegut totalment la població musulmana de Mallorca. En aquest cas, caldria afegir-hi una matisació important, perquè els conqueridors varen esclavitzar un cert contingent d'autòctons musulmans. Ja sé que resulta incòmode aquesta relació de l'expansió feudal catalana amb l'esclavisme, però no es pot negligir.

J. Portella:

Només voldria fer notar que la població musulmana era molt poc nombrosa a Mallorca d'ençà del 1229, no constituïa cap comunitat organitzada i, tal com ens acaba de recordar Ricard Soto, restava sotmesa a esclavitud. Per tant, com que els feudals catalans eliminen la societat musulmana de *Mayūrqa* en el mateix moment de la conquesta, la història posterior de Mallorca no és comparable en aquest sentit a la del País Valencià. Aquesta és la idea que he intentat d'expressar en la meua intervenció anterior.

R. Soto:

De tota manera, encara que els esclaus musulmans de Mallorca fossin un sector de població residual, cal tenir en compte que se'n troben treballant en explotacions camperoles. Això em fa pensar que aleshores s'experimenta un model de colonització més o menys esclavista, creant-se així la necessitat d'importar esclaus durant tota la Baixa Edat Mitjana.

A. Furió:

Hem comprovat una gran mobilitat territorial del camperolat al País Valencià. S'observa, també, a Mallorca?

R. Soto:

Segur que entre 1230 i 1300 hi ha molts desplaçaments de famílies camperoles per l'illa, així com anades i vingudes de Catalunya. Hi ha moltes vendes, cessions, traspassos i alguns establiments temporals, però encara ens resulta molt difícil de seguir la gent i saber on s'acaben instal·lant. Caldria investigar si els que «liquiden» terres a Mallorca s'entornen a Catalunya o què fan.